

ЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄДНАНЬ «СІЛЬГОСПТЕХНІКА» У ПОКРАЩЕННІ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Проаналізовано роль та значення об'єднань «Сільгосптехніка» для розвитку та функціонування сільськогосподарської техніки на початку 1960-х рр. Підкреслено, що створення ремонтних майстерень і пунктів технічного обслуговування сприяло збільшенню обсягів ремонтних робіт у колгоспах, що зумовило зменшення кількості господарств, взятих на комплексне технічне обслуговування.

Ключові слова: об'єднання «Сільгосптехніка», МТС, ремонтні підприємства.

Кулікова Т. А.,
Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого,
г. Черкассы, Украина

ЗНАЧЕНИЕ ОБЪЕДИНЕНИЙ «СЕЛЬХОЗТЕХНИКА» В УЛУЧШЕНИИ МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Автор анализирует роль и значение объединений «Сельхозтехника» для развития и функционирования сельскохозяйственной техники в начале 1960-х гг. Подчеркивает, что создание ремонтных мастерских и пунктов технического обслуживания способствовало увеличению объемов ремонтных работ в колхозах, что обусловило уменьшение количества хозяйств, взятых на комплексное техническое обслуживание.

Ключевые слова: объединение «Сельхозтехника», МТС, ремонт предприятия.

Kylikova Tatiana
Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University,
Cherkasy, Ukraine

THE IMPORTANCE OF THE AGRICULTURAL MACHINERY UNION IN IMPROVING THE AGRICULTURE LOGISTICS

The author examines the role and significance of association Agriculture Machinery for the development and operation of agricultural machinery in the early 1960s. She stresses that the creation of workshops and maintenance sites helped the increase of the repair volume work in collective farms, which resulted in reducing the number of households made at comprehensive maintenance. She emphasizes that the enterprises of Agriculture Union system contributed to the development and strengthening of engineering services in rural areas, much attention was paid to maintenance and operation of Machinery Park. This activity was directed to state inspection which was created in associations. They helped farmers to use agricultural machinery, to supervise its technical condition, timely repairs.

Keywords: Agriculture Machinery Union, MTS, repair enterprises.

З сучасних світоглядних та методологічних позицій розкрити значення створених в першій половині 1960-х років об'єднань «Сільгосптехніка» у покращенні матеріально-технічного забезпечення сільського господарства.

Слід відмітити, що на сьогоднішній день вітчизняними дослідниками накопичено значний історіографічний потенціал досліджень, що охоплюють різноманітні аспекти питання змін в системі матеріально-технічного забезпечення сільського господарства УРСР, організації ремонту

та технічного обслуговування сільськогосподарської техніки та її використання в сільськогосподарському виробництві в 50-х – першій половині 60-х років минулого століття. Потрібно зауважити, що більшість монографій та наукових статей, присвячених даній проблематиці, були видані саме в період діяльності МТС, або відразу після їх реорганізації, це наклало певний «відбиток» на ці роботи.

Особливе місце в дослідженні проблеми реорганізації МТС та створенні мережі об'єднання «Сільгосптехніка» займає монографія Ю. В. Арутюняна «Историческая роль МТС и их реорганизация» [1].

Питання реорганізації МТС та продаж сільськогосподарської техніки колгоспам стали одним з ключових питань, які розглядаються І. М. Лубко [9]. Зокрема дослідниця звертає увагу на недоліки, які виникли в сільському господарстві, в наслідок поспішного продажу техніки колгоспам.

Внаслідок реорганізації МТС в сільському господарстві країни відбувся ряд позитивних змін в системі ремонту та технічного обслуговування сільськогосподарської техніки. Разом з тим, внаслідок поспішної і непродуманої реалізації реформи, в цій сфері мало місце багато проблем та недоліків.

Однією з серйозних проблем залишалось те, що внаслідок діючої системи планового, централізованого постачання сільському господарству товарів виробничого призначення, яка під час реорганізації не зазнала новацій, матеріальні фонди запасних частин, визначені республіці, не відповідали реальним потребам сільського господарства, і більше того, часто навіть вони не надходили в повному обсязі. Досить часто надходили прицепні механізми до тракторів, яких у колгоспах взагалі не було, тому вони залежувалися на складах і не використовувалися. *«Потрібно забезпечити порядок, при якому на основі вивчення споживчого попиту планові організації давали б замовлення не на окремий механізм, а на комплект загалом»*, – радив директор Котовської РТС Одеської області М. Богач [1, с. 134]. У такій ситуації інтереси дальшого розвитку сільськогосподарського

виробництва вимагали удосконалення системи постачання, ремонту і зберігання техніки, механізації виробничих процесів в колгоспах і радгоспах.

Ці питання були розглянуті на січневому (1961 р.) Пленумі ЦК КПРС. Проаналізувавши стан виробничо-технічного обслуговування і матеріального постачання сільського господарства, Пленум вказав на необхідність реорганізації Міністерства сільського господарства з метою поліпшення системи його роботи. Було визнано за доцільне створити об'єднання для забезпечення сільського господарства технікою, запасними частинами, мінеральними добривами та іншими матеріально-технічними засобами, організації ремонту і використання машин в колгоспах і радгоспах. Це об'єднання повинно було стати посередником між промисловістю, з одного боку, і колгоспами та раднаргоспами, з другого боку [2, с. 5].

Згідно з рішенням січневого Пленуму ЦК КПРС Центральний Комітет партії і Рада Міністрів СРСР спільним наказом від 20 лютого 1961 року вирішили створити Всесоюзне об'єднання Ради Міністрів СРСР «Союзсільгосптехніка» на правах державного комітету Ради Міністрів СРСР. Завдання об'єднання полягало у забезпеченні колгоспів і радгоспів усіма видами техніки, мінеральними добривами та іншими матеріально-технічними засобами, проведенні механізації виробничих процесів. Воно повинно було враховувати запити колгоспів і радгоспів у тракторах, ґрунтообробних і збиральних машинах, автомобілях, моторах, запасних частинах та ін. Постанова передбачала створення госпрозрахункових об'єднань «Сільгосптехніки» в республіках, краях, областях і районах, звертала увагу на розвиток ремонтної бази, поліпшення обслуговування техніки [7, с. 12].

28 лютого 1961 р. ЦК Компартії України і Рада міністрів УРСР прийняли постанову про створення Українського республіканського об'єднання Ради Міністрів УРСР «Укрсільгосптехніка», якому підпорядковувалися всі організації управління «Головсільпостачу» і РТС, ремонтні заводи та інші підприємства, що здійснювали матеріально-технічне обслуговування і постачання сільського господарства.

Діяльність новоствореного об'єднання була спрямована на подальше зростання технічної озброєності сільського господарства, зміцнення його технічної бази, підвищення рівня механізації, дальший розвиток продуктивних сил на селі. Загалом по республіці було створено 25 обласних і 571 районних об'єднань «Сільгосптехніка». Створення об'єднань «Сільгосптехніка» мало стати важливим заходом у справі вдосконалення і зміцнення ремонтної бази, поліпшення системи матеріально-технічного постачання сільського господарства [11, с. 5].

Ще одним кроком в подальшій еволюції вітчизняної системи матеріально-технічного обслуговування сільського господарства стала постанова Ради Міністрів СРСР від 30 жовтня 1961 р., за якою передбачалося, починаючи з 1962 р., враховувати обсяги ремонтних робіт підприємств «Сільгосптехніка» в народногосподарських планах і виділяти для цього відповідні матеріальні фонди. Проте, забігаючи наперед, варто зазначити, що ремонтні майстерні довго ще не були забезпечені запасними частинами та матеріалами в повному обсязі [3, 118].

Комуністичною партією та урядом Української РСР було надано значну допомогу у зміцненні виробничої бази об'єднань. Так, було вирішено передати Українському республіканському об'єднанню «Укрсільгосптехніка» із підпорядкування раднархозів частини ремонтних підприємств, які були на протязі 1958-1960-х років передані раднархозам [1, с. 136].

Це рішення було викликано тим, що після передачі раднархозам республіки частини майстерень колишніх МТС ремонтна база сільського господарства значно зменшилася.

Після передачі ремонтних підприємств раднархозам, більшість заводів і ремонтних майстерень були використані для збільшення виробництва запасних частин, обладнання для тваринницьких ферм і сільсько-господарських машин, але деякі з них були перекваліфіковані на виробництво продукції, яка не мала прямого відношення до сільського господарства. Так, Херсонський, Полтавський, Чернігівський, Луцький, Житомирський та ряд інших заводів, які спеціалізувалися на ремонті автомобілів та

двигунів до 1961 року, було перекваліфіковано на випуск промислової продукції [9, 64].

Внаслідок збільшення обсягу ремонтних робіт на 50 тис. умовних ремонтів і зменшення виробничих потужностей, ремонтна база сільського господарства значно ослабла.

Цілком зрозуміло, що ослаблення ремонтної бази негативно відбилосся на технічному обслуговуванні машинно-тракторного парку колгоспів і радгоспів і призвело до зволікання строків ремонту машин. Більше того, це призводило до того, що значна частина автомашин, спеціалізованих машин і верстатного обладнання на початку 60-х років була взагалі не охоплена ремонтом.

Враховуючи фактичне становище, яке склалося в сільському господарстві з забезпеченням ремонтних робіт, виробничою базою з 115 підприємств, переданих в 1958 році раднархозам з системи Міністерства сільського господарства УРСР, було повернено 52 ремонтні заводи, які в 1958-1960 рр. були переобладнані для випуску промислової продукції. На реконструкцію та оснащення майстерень держава асигнувала 76,4 млн. крб.

Варто відмітити, що створення об'єднання «Сільгосптехніка» мало певні позитивні наслідки для подальшого розвитку сільського господарства. Вже в перші роки існування об'єднань значно поліпшилося обслуговування колгоспної і радгоспної техніки. Вони допомагали господарствам у ремонті, догляді за машинами, їх експлуатації, механізації та електрифікації господарств, здійснювали підготовку та перепідготовку механізаторських кадрів [1, 137].

У 1962 році спостерігалосся покращення машино-тракторного парку в Україні. Так, механізованих робіт в 1962 році було виконано на 19,1 млн. га більше ніж в 1961 році, середньодобовий виробіток на трактор збільшився на 0,2 га і становить 4,1 га, а в Одеській, Дніпропетровській, Запорізькій областях від досягнув 4,3-4,5 га на кожен умовний трактор.

Покращилося і використання інших машин. При збиранні кукурудзи в середньому по республіці кожен кукурудзозбиральний

комбайн зібрав кукурудзи з площі 108 га, або на 44 га більше, ніж в 1961 році. Це дало можливість довести рівень механізації цих робіт до 74,5 %. На бурякозбиральних комбайнах вироблено по 72 га, або на 4 га більше ніж в 1961 році [10, с. 27].

Росту цих показників сприяла і робота відділень «Сільгосптехніки». У майстернях «Сільгосптехніки» за 1962 рік було відремонтовано для колгоспів 10,6 тис. тракторів, або 77,8 % до загальної кількості відремонтованих тракторів, 17,6 тис. тракторних і 48,5 тис. автомобільних, комбайнових двигунів або 95 %, 23,4 тис. вантажних автомобілів, 25,1 тис. зернових і кукурудзозбиральних комбайнів, а також виконано багато інших робіт з ремонту і технічного обслуговування машинно-тракторного парку [14, с. 108].

При районних відділеннях «Сільгосптехніка» у школах передового досвіду до сезонних робіт було підвищено кваліфікацію більше 300 тис. механізаторів [6, с. 5].

У той же час потрібно відмітити, що зростання технічної оснащеності сільського господарства вимагало розширення діяльності об'єднань, збільшення обсягу ремонтних і механізованих робіт. Незважаючи на поліпшення якості обслуговування ними колгоспів і радгоспів, наявна ремонтна база не давала змоги об'єднанням виконати всі завдання своєчасно, систематично проводити догляд за технікою, розширити обсяг механізованих робіт. Крім того, окремі колгоспи і радгоспи не завжди своєчасно поставляли техніку на ремонт, оскільки він ще обходився дорого. Дану ситуацію яскраво ілюструють матеріали з протоколу № 28 засідання Бюро Кіровоградського обкому КПУ від 17 травня 1962 р. «Про стан підготовки колгоспів і радгоспів області до збору врожаю у 1962 році.»

Заслухавши доповідь голови обласного об'єднання «Сільгосптехніка» тов. Степанова про хід підготовки колгоспів і радгоспів до збирання врожаю у 1962 р., Бюро обкому КП України відмічає, що ремонт комбайнів та інших збиральних машин проходить вкрай незадовільно. Особливо погано проводиться ремонт кукурудзозбиральних і силосо-збиральних комбайнів.

Станом на 15 травня 1962 р. в колгоспах області план ремонту кукурудзозбиральних і силосозбиральних комбайнів виконано лише на 23 %. У радгоспах план ремонту кукурудзозбиральних комбайнів виконано на 36 % і силосозбиральних на 32 % [12, с. 22].

У колгоспах Новогеоргієвського району з 30 кукурудзозбиральних комбайнів відремонтовано 8, з 30 силосозбиральних комбайнів відремонтовано лише 7. У колгоспах Устинівського району план ремонту силосозбиральних комбайнів виконано на 6 % і кукурудзозбиральних комбайнів – на 10 %. Аналогічний стан з ремонтом збиральної техніки в колгоспах Ульяновського, Онуфріївського, Компаніївського і Бобринецького районів.

Бюро обкому партії відмічає також і незадовільний стан ремонту зернових комбайнів та інших збиральних машин. На 15 травня 1962 р. план ремонту зернових комбайнів виконано лише на 15 %, жаток і лафетів – на 17 %, зерноочисних машин – на 29 %. Більшість колгоспів і радгоспів дуже погано готуються до механізованого збирання такої культури, як горох, до цього часу навіть не приступили до переобладнання сіножаток, а план ремонту цих машин виконано лише на 34 %.

Це спричинено тим, що комбайни і жатки більшості господарств області в осінньо-зимовий період не ремонтувалися. Господарства не завозили їх до районного відділення «Сільгосптехніки» і самі їх не ремонтували [13, с. 6].

Ці обставини негативно впливали на використання машино-тракторного парку. Виникла потреба в удосконаленні форм ремонту, догляду за технікою в колгоспах і радгоспах, розширенні ремонтної бази об'єднань «Сільгосптехніка».

Так, ще в 1961 році Українським республіканським об'єднанням «Укрсільгосптехніка» було організовано в 5-ти відділеннях «Сільгосптехніка» – Немирівському Вінницької області, Чебриківському Одеської, Буському Львівської, Більшовцівському Івано-Франківської області та Скалатському Тернопільської області технічне обслуговування машин колгоспів і радгоспів силами і засобами відділень. Крім цього, з другої половини 1961 року, проводили технічне

обслуговування машин колгоспів і радгоспів ще 31 відділення Одеської області. Всього в 1961 році 36 відділень «Сільгосптехніка» проводили своїми силами технічне обслуговування машин в 134 господарствах з наявною кількістю в них 3 173 фізичних трактори. Така форма організації технічного обслуговування отримала назву комплексного технічного обслуговування господарств [15, с. 115].

Зазначені відділення «Сільгосптехніка», крім Чебриківського, на договірних умовах з господарствами, за графіком, проводили в тракторних бригадах своїми силами і засобами періодичний технічний догляд за машинами. Крім того, виконували роботи по усуненню поломок та нескладний ремонт сільськогосподарських машин, а також надавали технічну допомогу в підготовці техніки до зберігання.

Досвід Чебриківського відділення «Сільгосптехніка» Одеської області заслуговує найбільшої уваги. Згадане відділення, впровадивши комплексне технічне обслуговування машин, взяло на себе відповідальність за технічну експлуатацію та готовність техніки до роботи протягом всього року. У порівнянні з 1961 роком по відділенню знизилася витрати запасних частин на ремонт та технічний догляд машино-тракторного парку на 106 тис. крб. або на 30 % [15, с. 117].

Як показав досвід, комплексне технічне обслуговування було прогресивною формою допомоги колгоспам і радгоспам в організації високопродуктивного використання машин. У господарствах, взятих на комплексне технічне обслуговування, середньозмінний виробіток на 15-сильний трактор у 1963 р. зріс на 0,3-0,4 га., а витрати коштів знизилася в середньому на 4 коп. проти норм відрахувань. Витрата пального у розрахунок на гектар виконаних робіт зменшилась на 0,35 кг порівняно з 1962 р. Для забезпечення належного стану утримання та ефективного використання машино-тракторного парку колгоспів, радгоспів та інших сільськогосподарських підприємств за вказівкою республіканського об'єднання «Укрсільгосптехніка» районні об'єднання і відділення здійснювали його комплексне технічне обслуговування [4, с. 61]. Ця форма мала ряд переваг перед вибірковою обслуговуванням

окремих видів техніки. Ремонт проводився цілорічно за заздалегідь складеним графіком, догляд здійснювався систематично, експлуатація була більш надійною. Комплексне обслуговування активізувало роботу спеціалістів об'єднань і відділень «Сільгосптехніка», підвищило їхню відповідальність за стан машино-тракторного парку, а колгоспів і радгоспів – за продуктивне його використання. Така форма технічного обслуговування машино-тракторного парку була схвалена ЦК Компартії України і Радою Міністрів УРСР і поширилася на значну кількість колгоспів і радгоспів. Роботою по застосуванню цієї прогресивної форми обслуговування техніки у сільському господарстві керували партійні організації об'єднань [4, с. 62].

Підприємства системи «Сільгосптехніка» сприяли розвитку і зміцненню інженерної служби на селі, багато уваги приділяли утриманню й експлуатації машино-тракторного парку. На це спрямовувалася діяльність державних інспекцій, які були створені при об'єднаннях. Вони допомагали господарствам у використанні машинно-тракторного парку, здійснювали нагляд за його технічним станом, своєчасним проведенням ремонту, перевіряли рівень знань механізаторів, дотримання ними правил експлуатації, техніки безпеки [1, с. 146].

Надаючи важливого значення дальшому зміцненню ремонтної бази у сільському господарстві, підвищенню якості ремонту техніки, механізації робіт, ЦК Компартії України і Рада Міністрів УРСР 4 січня 1964 р. прийняли постанову про спеціалізацію ремонтних підприємств Українського об'єднання «Укрсільгосптехніка». Згідно з цією постановою передбачалося переведення майстерень районних об'єднань і відділень «Сільгосптехніка» на ремонт однотипних тракторів, комбайнів, сільськогосподарських машин і створення спеціалізованих майстерень по виготовленню нестандартного обладнання та ремонту машин для тваринницьких ферм. Постанова передбачала значне розширення будівництва ремонтних майстерень та реорганізацію існуючих з метою забезпечення ремонту та належного технічного догляду за технікою.

Керуючись постановою, партійні організації проводили заходи, спрямовані на дальше зміцнення і розширення ремонтної бази на селі, розвиток спеціалізації [8, с. 80].

Для ознайомлення з передовим досвідом роботи майстерень об'єднань, тракторних станів колгоспів і радгоспів Всесоюзне об'єднання «Союзсільгосптехніка» у червні 1964 р. провело семінар в Одесі, і при Одеському обласному об'єднанні представники всіх областей і районів республіки мали змогу протягом трьох місяців вивчати досвід зберігання та технічного обслуговування машин.

Це зумовило поліпшення керівництва впорядкуванням тракторних станів, розширенням ремонтної бази «Сільгосптехніки», якістю ремонту колгоспної та радгоспної техніки [5, с. 43].

Аналіз стану використання машинно-тракторного парку за 1963-1965 роки показав, що в цій справі колгосп досяг значних успіхів.

Простий тракторів через технічні неполадки зведено до мінімуму і він склав в 1965 році по тракторній бригаді № 1 лише 41 трактородень в період весняно-польових робіт [15, с. 32].

Зріс середньо-змінний виробіток на 1 умовний трактор на 0,3 га і став 3,3 га. Собівартість одного га умовної оранки зменшилася з 3 крб. 21 коп. в 1963 році до 2 крб. 94 коп. в 1965 році, з яких 1 крб. 93 коп. витрачено на оплату праці і лише 37 коп. на утримання техніки і 2 коп. на амортизацію.

За рік економія склала 15 341,9 крб. Середньорічний заробіток механізаторів склав 1 551 крб. проти 1 178 крб. в 1963 році. У результаті цього в господарстві відсутня плінність кадрів. Проте такі експерименти були радше виключенням з правила. Переважна ж більшість колгоспів користувалася послугами «Сільгосптехніки», незважаючи на те, що в їх діяльності спостерігалось багато недоліків [15, с. 35].

Отже, ремонтна база у колгоспах разом з базою об'єднань «Сільгосптехніка» дали змогу поліпшити технічний догляд, більш якісно провести необхідний ремонт і утримувати техніку краще, ніж у попередні роки. Створення ремонтних майстерень і пунктів технічного обслуговування сприяло збільшенню обсягів ремонтних робіт у колгоспах, що зумовило зменшення кількості господарств, взятих на комплексне технічне обслуговування. Об'єднання «Сільгосптехніка» допомогли також значно підвищити рівень інженерної служби в колгоспах і радгоспах.

Покращення якості ремонту сільсько-господарської техніки дозволило знизити затрати на утримання, збільшити виробіток на одиницю техніки, збільшити рівень механізації сільськогосподарських робіт та знизити собівартість робіт. Також об'єднання «Сільгосптехніка» допомагало у підвищенні кваліфікації механізаторських кадрів.

Крім забезпечення сільського господарства необхідною технікою, об'єднання «Сільгосптехніка» надавали значну допомогу в її експлуатації та впровадженні комплексної механізації у колгоспно-радгоспне виробництво, виконували основні роботи по капітальному ремонту і обслуговуванню машинно-тракторного парку. Під керівництвом партійних організацій об'єднання перетворилися у великі державні підприємства на селі, сприяли створенню і зміцненню ремонтної бази в колгоспах і радгоспах, відігравали важливу роль у запровадженні досягнень технічного прогресу, індустріальних методів праці в усі галузі сільсько-господарського виробництва. З розвитком спеціалізації та концентрації сільсько-господарського виробництва на базі міжгосподарської кооперації й агропромислової інтеграції зросла роль об'єднань «Сільгосптехніка» у забезпеченні сільського господарства необхідною технікою, проведенні комплексної механізації виробничих процесів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнян Ю. В. Историческая роль МТС и их реорганизация / Ю. В. Арутюнян, М. А. Выцлан. – М. : Госполитиздат, 1968. – 180 с.

2. Воловченко І. П. Про інтенсифікацію сільськогосподарського виробництва на основі широкого застосування добрив, розвитку зрошення, комплексної механізації та впроваджень досягнень науки і передового досвіду для найшвидшого збільшення виробництва сільськогосподарської продукції. Доповідь на Пленумі ЦК КПРС 10 лютого 1964 р. / І. П. Воловченко. – К. : Політвидав України, 1964. – 51 с.
3. Докладные записки и справки ЦК, обкомов КП Украины, Министерства сельского хозяйства УССР – об организации производства и отгрузке запчастей колхозам и совхозам. Предложения Госплана УССР по дополнительному производству запасных частей к тракторам, автомобилям и сельским машинам. – ЦДАГО України, ф. 1 ЦК КПУ, оп. 31, спр. 1012 (05.05 – 31.12.1958). – 232 арк.
4. Докладные записки, справки отделов ЦК, обкомов КП Украины, Укрсельхозтехника, колхозов – о предварительных итогах за 1962 г. и мерах по улучшению внедрения новой техники, использованию и ремонте машинно-тракторного парка, и сети межрайонных и районных отделений «Сельхозтехника»; об отгрузке заводами тракторов, комбайнов, и других сельскохозяйственных машин для колхозов и совхозов республики; об использовании и ремонте техники; о направлении механизаторов в Казахскую ССР на уборку урожая 1962 г.; о серьезных недостатках в использовании, ремонте и расходе средств на содержание машинно-тракторного парка в колхозах Хмельницкой области. – ЦДАГО України, ф. 1 ЦК КПУ, оп. 31, спр. 1965 (19.01. – 30.12.1962). – 339 арк.
5. Історія господарства: Україна і світ : Підручник / [за ред. Б. Д. Лановика]. – К. : Вища школа, 1995. – 480 с.
6. Історія українського селянства: в 2 т. / [ред. В. Д. Береговий, Ю. І. Бойко, І. М. Лисенко та ін.]. – К. : Наукова думка. – Т. 2. – 640 с.
7. Історія українського селянства: Нариси в 2 т. / В. А. Смолій (відп. ред.); НАН України. Інститут історії України. – Т. 2 / О. В. Андросук, В. К. Баран, О. М. Веселова та ін. – К. : Наукова думка, 2006. – 625 с.
8. Конкин Ю. А. Экономика ремонта сельскохозяйственной техники / Ю. А. Конкин. – М. : Агропромиздат, 1990. – 365 с.
9. Лубко І. М. Спроби організаційно-технічного подолання кризи колгоспного виробництва в сер. 50-х на поч. 60-х рр. / І. М. Лубко // Український селянин. – 2002. – № 5. – С. 116-119.
10. Матеріали і листування про організацію ремонтних підприємств, контор і баз постачання сільського господарства; про передачу садиб, будівель, споруд і приміщень сільськогосподарських підприємств; про оптові і продажні ціни на сільськогосподарську техніку, продаж і передачу техніки колгоспам і радгоспам і іншим організаціям, норми збутових витрат постачальницьких організацій та по питаннях техніки безпеки, охорони праці, протипожежної безпеки. – ЦДАВО України, ф. 2 Рада Міністрів УРСР, оп. 9, спр. 9021. – 282 арк.
11. Переписка с Министерством сельского хозяйства СССР по использованию машинно-тракторного парка совхозов и колхозов, об опыте работы тракторных бригад и механизаторов звеньев по колхозам и совхозам республики. – ЦДАВО України, ф. 27 Министерство сельского хозяйства, оп. 22, спр. 505 (11.01 – 30.09.1966). – арк. 73.
12. Переписка с Министерством сельского хозяйства СРСР по использованию машинно-тракторного парка совхозами, колхозами, об опыте работы тракторных бригад и механизированных звеньев по колхозам и совхозам республики, – ЦДАВО України, ф. 27 Министерство сельского хозяйства, оп. 22, спр. 509 (20.01. – 20.10.1966). – 165 арк.
13. Переписка с облсельхозуправлениями по вопросам ремонта и эксплуатации автотранспорта. – ЦДАВО України, ф. 27 Министерство сельского хозяйства, оп. 18, спр. 1913 б (1959). – 216 арк.
14. Переписка с ЦК компартии Украины, Министерством сельского хозяйства СССР по механизации производственных процессов в растениеводстве и животноводстве в колхозах и совхозах. – ЦДАВО України, ф. 27 Министерство сельского хозяйства, оп. 22, спр. 508 (11.01. – 13.09.1966). – 108 арк.
15. Підсумки відділу та обкомів КП України про проведення сільськогосподарських робіт по виконанню вересневого пленуму ЦК КПРС. – ЦДАГО України, ф. 1 ЦК КПУ, оп. 80, спр. 1088 (1953 р.). – 34 арк.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Drozd Roman*, dr hab., prof.; *Котляр Ю. В.*, д.і.н., проф.